

1. Görän (Georg) Josuæ Adelcrantz, före adlandet Törnqvist, f. 15 nov. 1668, † 26 febr. 1739. Föräldrar: kammarskrivaren Josua Törnqvist och Cecilia Andera. Student i Uppsala 4 maj 1678. Auskultant; kopist vid slottsbyggnadsstaten 1697; konduktör därstädes 1702; företog en utländsk studieresa 1704—06; hovarkitekt 10 juli 1707; adlad 25 okt. 1712; stadsarkitekt i Stockholm 23 mars 1715; byggningsborgmästare och preses i ämbetskollegium därstädes 1718 (ed 2 apr.); avskedad från hov- och stadsarkitektsämbetena 1727 på grund av politisk miss-haglighet; utövade sedermera enskild arkitektverksamhet i Stockholm.

Gift 18 aug. 1711 med Anna Maria Köhnman, f. 18 okt. 1681, † 1 mars 1730, dotter till bergmästaren Johan Persson och änka efter kommissarien Arvid Forssenwald.

A. slöt sig under sin studietid till den s. k. Lejonkulan, det bekanta studentsällskap, som sökte skapa en svenskspråkig teater, och bidrog både som skådespelare och författare till förverkligandet av dess syften; han skrev en del av baletten »Lycko-pris», uppförd på Karl XI:s födelsedag 25 nov. 1689, samt översatte kort efter sällskapets upplösning Racine's »Ester» det första fransk-klassiska stycke, som finnes överflyttat till vårt språk.

Till arkitekt utbildade sig A. under Nikodemus Tessin d. y., vilken han biträdde vid utförandet av ritningarna till det nya slottsbygget. Tessin, som uppskattade hans konstnärliga begåvning, skaffade honom snart understöd av konungen för en utländsk studieresa. I Paris, där han vistades okt. 1704—okt. 1705, utförde han på uppdrag av Tessin och efter dennes förslag en modell till om- och utbyggnad av det då ofullbordade Louvre-palatset, vilken lär ha behagat Ludvig XIV; till utförande kom förslaget aldrig. Under resan, som sedan gick till Italien med Rom och Venedig som huvuduppehållsorter, köpte han kopparstick, böcker och ritningar åt Tessin samt informerade honom om nytt på byggnadskonstens område. Efter hemkomsten, 1706, biträdde han Tessin vid ledningen av slottsbyggnadsarbetet, tills detta på grund av kriget nedlades, samt hade från 1710 särskild tillsyn över Drottningholms och Ulriksdals slott och kungsgårdar.

Såsom stadsarkitekt och byggningsborgmästare ville A. bringa ordning och reda i huvudstadens byggnadsväsende och krävde ökade befogenheter för myndigheterna gentemot de enskilda; han hävdade även, att stadsplanens ordnande och utveckling mera vore en arkitektuppgift än en ingenjörfråga. Bland arbeten, som han utförde i stadens tjänst, märkas ritningarna till den stora,



G. J. Adelcrantz.
Oljemålning. Gripsholm.

år 1917 rivna huvudbyggnaden vid Danvikens hospital vid Stockholm, en enkel, valproportionerad, putsad byggnad, vars mittparti upptogs av hospitalets kyrka, å ömse sidor flankerat av längor, innehållande rum för pensionärer. — Partivälvingen 1726—27 skilde A. från all befattning med slottsbygget, vid vars återupptagande han eljest säkerligen kommit att spela en betydande roll. Hans förnämsta självständiga arkitektverksamhet knyter sig till trenne Stockholmskyrkor. Våren 1723 brunno Katarina och Jakobs kyrkor, och A. erhöll i uppdrag att ånyo uppbygga dem. Av Katarina, en korskyrka från 1600-talets senare hälft efter ritningar av Jean de la Vallée, återstodo yttermurarna och korsarmarnas valv. A:z' ursprungliga ritningar, som avlämnades i juli 1723, upptogo ett högt, runt kupoltorn över mittkvadraten jämte smärre tureller i dennas fyra hörn. Förslaget ändrades senare, så att kupoltornet fick åttkantig plan, vartill ny ritning av A. lämnades 1728. 1740 blev tornet färdigt. Kyrkans utseende blev vid detta återuppförande väsentligt förändrat. I stället för De la Vallées låga träkupol fick den ett högt mittorn, en skenkupol efter samtida franskt mönster. A. har åt denna kupolbyggnad givit en sällsynt lyckad silhuett, som än i dag utgör kanske det viktigaste momentet i den omgivande stadsdelens skönhet. — Samma tendenser möta vi i Jakobs kyrka. Redan före branden fanns en viss markering av långhusets mitt genom en takryttare och tvenne gavelrösten på långsidorna. A. uppförde emellertid nu över kyrkans mitt ett kraftigt, fyrkantigt stentorn, avslutat med en kupolformig, kopparklädd huv, varigenom exteriören kom att ansluta sig till de då så moderna centralkyrkorna med hög skenkupol. Till det inre bibehöll byggnaden däremot fortfarande sin gamla karaktär av treskeppig långkyrka. Arbetet blev färdigt 1738.

Hedvig Eleonora kyrka, en över en åttkantig plan anlagd centralkyrka, hade påbörjats redan 1658 efter ritningar av Jean de la Vallée. En gravyr i »Svecia antiqua» visar oss, att denne tänkt sig en låg och tryckt kupolbyggnad. Sedan yttermurarna uppförts, hade arbetet vilat under nära ett halvt sekel. 1725 fick A. i uppdrag att utarbeta förslag till den gamla underbyggnadens täckande med kupol. Hans förslag, som aldrig kom till utförande i det yttre, visar samma strävan som i de förutnämnda kyrkorna; en hög, central skenkupol skulle behärska hela den yttre uppbyggnaden. Kupolen skulle i alla åtta hörnen flankeras med små tureller. Endast den inre underbyggnaden med murpelare och kolonner blev emellertid utförd under A:z' ledning. 1737

invigdes kyrkan till gudstjänst, sedan den fått ett provisoriskt bräddtak. — Efter A:z' ritningar äro vidare altarpuppställningarna i Katarina och Hedvig Eleonora kyrkor utförda.

A. visar sig i sin arkitektoniska gärning såom en god lärjunge till den yngre Tessin. Han var en representant för den sena barocken av bestämt fransk färgning. Det framgår också tydligt av hans brev till Tessin från studieresan, att den samtida Parisarkitekturen mest gjort intryck på honom. Dessa brev, som jämväl innehålla mycket av intresse för bedömandet av Tessin, förvaras jämte ett par intressanta memorial i riksarkivet, Tessinska samlingen. Ritningar av A. finnas i nationalmuseum, överintendents-ämbetets arkiv och Katarina kyrkoarkiv.

Tryckta arbeten: Lykko-pris, på Hans Kongl. May. dän stormäktigste åg allernädigste Carl dän XI., Swärjes Götes åg Wändes konungs högstlyckelige öfwerlefde födelse dag, såm är den 25 nov. 1689. I aldradiupaste underdånighet af dän Swänska theatern dansat åg anstält. Sthm 1689. 4:o 25 bl. (3:e »öppningen» förf. av A.) — Hiärt-innerlig fägnad öfwer dän stormäktigste herres konung Carl den tolfte högst-sälle anträdande till sitt konungsliga regiement den 14. dec. anno 1697..., yttrad af Georg Josua Törnqvist. Sthm 1697. Fol. 4, 10 bl. — Comedia om Ester, af Göran Josua Törnqvist (Adelcrantz). 1693. Sthm 1871. (4), 44 s. (Övers. av Racine's komedi; utg. av C. Silfverstolpe och tr. i 25 ex.)

Källor: Tessinska samlingen, RA; Gahm-Perssons biograf. samlingar, UB (Konstnärer, Vol 4, sign. X. 222); Stockholm rådhus och råd, 2 (1917); O. Sirén, Gamla Stockholmshus, 2 (1913); G. Upmark, Svensk byggnadskonst 1530—1760 (1904).

S. CURMAN.

2. Carl Fredric Adelcrantz, den föregåendes son, f. 30 jan. 1716, † 1 mars 1796. Student i Uppsala 22 febr. 1734 (samt ånyo 12 okt. 1738?); auskultant i kammarrevisionen 10 mars 1735; deltog i ritarakademins undervisning på slottet från 1735; ägnade sig efter faderns död, 1739, helt åt arkitekturstudier och företog i sådant syfte med ett Helmfelts stipendium och ärvda medel över Tyskland och Nederländerna en resa till Frankrike och Italien 1739—43, varunder han längre tider vistades i Paris, Florens, Rom, Neapel och Venedig; utnämndes frånvarande till konduktör vid slottsbyggnaden i Stockholm 22 dec. 1741; hovjunkare vid kronprins Adolf Fredriks hov 1744; hovintendent 12 sept. 1750; företog ämbetsresor, 1750—51 till Italien och Frankrike och 1753 till Frankrike, båda för slottsbyggnadsarbetets räkning; direktör för K. franska spektaklet 1753—71; deltog i samtliga riksdagar 1755—89 samt var därunder ledamot av sekreta utskottet och stora deputationen 1765—66 och